

UDATNÝ NÁROD HOLUBIČÍCH POVAH

Jiří Rak

„Tak dokonána jest ve čtyřech nedělích ve vlasti naší veliká revoluce, která národu po více než 200 let nanejvýš utlačeném, zadržaná práva jeho úplně vrátila. A ten převrat stal se - čehož příkladu není v historii člověčenstva - netoliko bez prolití jediné krůpěje krve, nýbrž, jak se kdosi trefně vyjádřil, bez roztlučení jediného okna. Jiní národové dobývali sobě mnohem menších svobod, než jakých my dosáhli, krvavým násilím, a u nás k tomu stačila *pevně vyslovená vůle národu*.“

Tato slova, která by jen s malými stylistickými úpravami mohla bez problému vyjít třeba v *Lidových novinách* počátkem letošního ledna, napsal Jakub Malý v článku *Naše nynější postavení* a otiskl je časopis *Poutník* slavného roku 1848. Stejně fascinováni klidným průběhem „jara národů“ v Praze byli i další publicisté a co je důležité, vydávali jej za charakteristický projev české národní povahy. Něco podobného zdůrazňovali a rovněž uváděli do souvislosti s domácí tradicí žurnalisté nedávné „sametové revoluce“. Ideál nenásilnosti je vůbec konstituující součástí našeho domácího autostereotypu, který - tak jak to s autostereotypy bývá - bere na sebe podobu idealizovaného a lichotivého obrazu sebe samých, předávaného většinou bez hlubšího přemýšlení z generace na generaci, mechanicky přejímaného, až posléze považovaného za ověřenou a jistou pravdu.

Jaké jsou ale jeho kořeny? Pro zodpovězení této otázky se musíme vrátit až do první poloviny minulého století, do doby samých počátků českého národního hnutí, které právě tehdy začínalo formulovat své cíle, definovat samo sebe a vymezovat se vůči okolí. Právě v souvislosti s tímto procesem hledání vlastní identity byly položeny také základy k českému autostereotypu. K tomu je ovšem nutné připojit dvě poznámky.

Vzhledem k neutěšenému stavu, který vlastencům skýtal pohled na tehdejší neutěšený stav českého národa, hledala vznikající národní ideologie oporu především ve slavné minulosti. Ta byla kouzelným zrcadlem, v němž vlastenci viděli svůj národ v té podobě, v níž ho vidět chtěli, a proto také i tento autostereotyp byl dokládán hlavně historickými argumenty - otázka „jací jsme“ se tak vlastně nepozorovaně měnila v otázku „jací jsme byli“ a z ní pramenící imperativ „jací máme být“. Z historické perspektivy se před českými vlastenci otevíralo určité dilema. Buď jsme národem husitů, národem božích bojovníků, před jejichž zbraněmi se třásla celá Evropa, anebo jsme národem holubičích povah, národem beránků, kteří se díky své vrozené mírumilovnosti stávají věčnou obětí číhajících vlků. Tedy orlové, nebo holubice. Tolik za prvé. A za druhé: Český obraz sebe samých nelze plně pochopit bez jeho negativu - vytvářel se současně s formováním portréту nepřitele, kterým v tomto případě byl jednoznačně Němec. Oba stereotypy pak do sebe zapadají jako dvě části jedné skládanky.

V domácím historickém vědomí byla již od doby osvícenského historika Františka Martina Pelcla pěstována představa česko-německého antagonismu jako jedné ze základních idejí celých českých dějin: od konce 18. století můžeme tedy také sledovat postupné fixování stereotypní představy německého nepřítele, číhajícího za pohraničními hvozdy a nesledujícího jinou myšlenku, než konečné podmanění Čechů. Od žoldnéřů Oty Braniborského po bitvu na Moravském poli, přes německé křižáky v době husitských válek, soldatesku války třicetileté až k pruským armádám Fridricha Velikého je to stále stejný obraz nájezdníka a lupiče, krutého k bezbrannému obyvatelstvu, ale zbabělého v otevřeném boji. Těmito vlastnostmi jsou Němci vybaveni v Kollárově *Slávy dceři*, tento obraz upevnil v českém povědomí *Rukopis královédvorský* a *Rukopis zelenohorský* a množství dalších profilujících děl našeho obrození.

A v protikladu k Němcům se vytvářel obraz Čechů - pokojného národa, který netouží po ničem jiném než v míru vzdělávat svá pole a který své snažení obrací k ideálním cílům. Vědecké vyjádření tohoto pojetí nalezneme, jak známo, nejpřesněji vyjádřeno v díle Františka Palackého, jemuž slovanský živel reprezentuje humanitu a demokracii, a německý naopak ducha násilnického feudalismu. S tím, co bylo řečeno, úzce souvisí i představa o původnosti českého osídlení země, podle níž domácí, v Čechách usedlí Němci jsou chápáni jako potomci oněch odvěkých útočníků, jako cizorodý prvek, jemuž vrozená slovanská pohostinnost kdysi umožnila usadit se v zemi, ale který brzy zapomněl na své postavení hosta a usiluje o ovládnutí svých hostitelů.

Důkazem toho, že toto pojetí se stalo pevnou součástí českého myšlenkového světa a již v první polovině minulého století plnilo funkce skutečného stereotypu, může být právě publicistika revolučního roku 1848, kdy se na ideologii tohoto stereotypu odvolávaly všechny - i naprosto protichůdné - skupiny českého politického tábora. Když se tehdy svorně shodly české strany v odporu proti volbám českých zástupců do německého národního shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem, poukazyvaly historickými reminiscencemi na nebezpečí, které by Čechům hrozilo z možného spojení s Německem. Často v těchto projevech zaznívalo i varování před podlehnutím zdánlivě demokratickým tónům německé propagandy, běžně užívaným argumentem byl například osud Polabských Slovanů, k nimž Němci také původně přicházeli pod vznešenou a humánní záminkou křesťanské mise, aby je posléze ovládli a zničili.

Součástí této publicistiky byly také poukazy na (dějinami údajně potvrzenou) českou kulturní a mravní vyspělost, která se nepotřebuje ničemu učit od Němců. My Slované, kteří jsme přece původně neznali ani šlechtu, ani feudální privilegia a kteří jsme žili v rovnosti a u lidí uctívali pouze věk a sílu ducha, se přece nemusíme učit demokracii od Němců a Maďarů, kteří k nám tyto nedemokratické zvyklosti násilím zavedli - v tomto smyslu argumentoval například Karel Havlíček Borovský.

Stejným směrem se ubírají názory Jana Erazima Vocela, odmítajícího z konzervativních pozic německou propagandu - v článku *Naše doba* z roku 1849 polemizoval s radikály

sníci o demokratickém Německu a spatřujícími v něm také vzor pro Čechy. Podle Vocela spočívá totiž hlavní rozdíl mezi Čechy a Němci v tom, že „síla národního pohybování Čechoslovanů spočívá více v posvátné velebnosti idey, v mravním přesvědčení o věčné absolutní ceně a spravedlnosti národního snažení nežli v převládě fyzické“. Vocel ostatně již před rokem 1848 historickou argumentací upozorňoval na nebezpečí, kterým Čechům hrozí německá celní jednota, a ukazoval, že právě naše mírná povaha nám může zjednat značné obchodní výhody ve východních oblastech Evropy. „Těž i Maďarům a Valachům vítanější budeme nežli Němci, neboť Čechoslovan jest vlídný a ochotný a jazyk svůj nikomu nevtírá.“ Právě český jazyk, „drahé to dědictví po slavných otcích“, je tím prostředkem „jímž v sobě v míru a lásce obchodní cesty otvírati můžeme, kteréžto jiní národové obyčejně krvavým mečem sobě razejí“.

Ale také opačný tábor - radikální demokracie - s oblibou operoval negativním obrazem Němce, takto ztělesnění feudalismu. Jedním příkladem za mnohé zde může být Emanuel Arnold a jeho *Děje husitů se zvláštním ohledem na Jana Žižku* (1848). Pro něho byli radikální táborité přímo inkarnací slovanských idejí svobody a demokracie, kteří vlastně již dávno před velkou francouzskou revolucí vztyčili hesla svobody, rovnosti a bratrství, a naopak konzervativní šlechta a měšťané to byli, kdo z obavy před revolučními změnami pomohli Němcům u Lipan mladou českou svobodu zardousit.

Jak vidno, způsob polemiky jak z tábora konzervativního, tak radikálního byl v podstatě totožný - snaha zdiskreditovat v očích veřejnosti politického odpůrce nařčením, že svým jednáním nahrává (ne-li přímo napomáhá) odvěkému německému usilování o podrobení českého národa.

Tak tedy vyhlížela jedna stránka českého autostereotypu - s ní ovšem nemohl obrozující se národ vystačit. Vedle ní byl stejně horlivě pěstován i obraz Čecha hrdiny a válečníka, jehož vyjádřením byl třeba rytířský král Přemysl Otakar II. a pak především husité. Propojení obou linií spočívalo v myšlence, že Čech bojuje sice udatně, ale pouze na svou obranu, a nikdy na výboj nebo v touze po kořisti. Také tuto ideu můžeme v zárodečné podobě objevit u Františka Martina Pelcla a vůbec ve spisech z počátků národního obrození. Dejme však ještě jednou slovo Jakubovi Malému, totiž jeho populárnímu *Dějepisů národu českého* (1864), kde je tato myšlenka vyjádřena v klasické podobě. V úvodních řádcích malý charakterizuje původní slovanské obyvatele českých zemí jako „lid míru a pokoje milovný, orbou se zanášející, ale žádného pána nad sebou netrpící, tak že toho času žádný jiný národ nepožíval podobné svobody“. V Malého pojetí šla dokonce u našich předků touha po míru tak daleko, že „raději poplatkem ukrocovali svých nepřátel, než by v boji prolévali krev lidskou“. A potom důležitá pasáž: „Tato mírumilovnost však nic na újmu nebyla jejich statečnosti, aniž od slabosti jejich pocházela. Kdykoli přinuceni byli pro zachování samostatnosti své zbraně se chopiti, tuť udatnost jejich ku podivu bývala nepřátelům a k záhubě, a dějepis mnoho vypravuje o válečných skutcích, jež lid ten v rozličných vojnách s velikou slávou vyváděl.“

Prakticky byly sice historické připomínky staročeské bojovnosti jen krátce využívány v oficiální protifrancouzské propagandě v době napoleonských válek, v teoretické rovině však byly všudypřítomné. Prolistujeme-li například vlastenecké zpěvníky, nalezenem v nich množství písní velebicích českou udatnost, vyjadřujících touhu položit život v boji za vlast a oslavujících české vojenské ctnosti způsobem doslova groteskním. Tak třeba Václav Hanka dospěl ve svých *Českých dělostřelcích* až ke ztotožnění „Čech a dělo - jedno tělo.“

„Zavzněte bubny, prapory zavějte, / válečné písně, bratří, zapějte! / Po staročesku buď zazpíváno, / po táboritsku buď bojováno!“ - Tak zní například refrén písně *Sláva vlasti*, a jiné výtvary jdou ve své krvežíznivosti ještě dále, jako třeba Kalinova *Píseň husitská*: „Hr, na vraha! Hr, na vraha! / meče krví napojme, / sypmež na ně strach, / ustelme jim v prach. / Dravcům hojné plody nastrojme...“

Podobných příkladů lze uvést nepřeberné množství. V praktických politických projevech však - jak jsme viděli - převládalo spíše uspokojení nad nenásilnou formou našeho národního snažení. Jakkoli udatný národ, s odvoláním na svou mytickou holubičí povahu, těžil v politické praxi ze své lojality. Nejinak tomu bylo již v době předbřeznové. Když se kupříkladu ve třicátých letech František Josef Sláma-Bojenický v memorandu ve propsích českého školství odvolával na postoje českého národa v době protirevolučních válek s Francií, neoperoval naším válečným podílem či statečností českých vojáků, ale tím, že „když právě za let minulých závrat' revoluční rozburácela vichřicí všechny národy kolem rozsáhlého spolku států rakouských, ba i když v některých ze států těchto duch vzpoury vyvolal známky nespokojenosti, ba i výstupy krvavé, nestály-li Čechy v tomto hrůzném obrazu tiše, spanile, klidně a šlechetně na způsob genia strážního po boku vznešeného panovníka svého v nezkalené věrnosti a oddanosti dětinné?“

Také v druhé polovině 19. století lze pozorovat stejnou oscilaci: záplava mečem se ohánějících halasných výroků - a v praxi důraz na vrozenou českou mírumilovnost. A to i potom, kdy kritická historická věda definitivně odmítla romantické představy o idyle českého dávnověku, o něž se autostereotyp opíral. V projevech táborových řečníků však dále rachotily husitské vozy a národ byl přesvědčován o své udatnosti - není divu, že u vnímavějších duchů budil tento rozpor hořký posměšek, jak jej asi nejpregnantněji vyjádřil ve své grotesce *Boží bojovníci* básník Josef Svatopluk Machar.

Změnu přináší vlastně až praktická politika T. G. Masaryka během první světové války, kdy filosof zakládající své řešení české otázky právě na humanitě dokázal, že se tato humanita nekryje se slabostí. Takový postoj Masaryk ostatně prokazoval i jako prezident samostatné Československé republiky svým vztahem k armádě a brannosti. A přece také 28. říjen přetrval v obecném povědomí jako národní veselice doprovázená kutálkami. Jeho nekrvavý průběh přitom nebyl chápán jako důraz obezřelosti české politiky, která dokázala vyčkat faktického rozpadu monarchie, ale jako další důkaz vrozené české mravní vyspělosti. A čtenáři se tehdy

stejně jako v roce 1848 (a koneckonců i jako dnes) mohli o sobě dočíst, že právě tyto mravní hodnoty na nás celý svět v bezmezném míře obdivuje.

Aby mi bylo dobře rozuměno, v žádném případě nehodlám v tomto článku zpochybňovat humánní principy a propagovat násilná řešení. Naopak. Chtěl jsem jen upozornit na nebezpečí, tkvící v bezmyšlenkovitém přebírání stereotypů, jež pak programují dále naše chování. Přinejmenším hrozí nebezpečí obdivného sebeuspokojení a zahledění do sebe samých, které takto vždy překáží věcné reflexi.

Jak jsme se mohli v našich moderních dějinách několikrát přesvědčit, lze stereotypem „holubičí povahy“ omluvit pasivitu hraničící až se zbabělostí. Také naše vlastní zločiny včetně těch proti lidskosti - jako tomu bylo v případě našeho „konečného řešení“ německé otázky odsunem - mohly být absurdně zdůvodněny, ba ospravedlněny stereotypem, totiž odvěkou německou protičeskou záští. Připomeňme také, kolika odkazy na slovanství (se všemi jeho stereotypními atributy, samozřejmě včetně vrozené dobroty) se hemžily projevy Klementa Gottwalda.

Ani „sametovost“ či „něžnost“ naší dnešní revoluce nelze odvozovat z údajných vrozených národních vlastností, a už vůbec ne se jimi legitimovat. A na druhé straně - v žádném případě by neměla být sametová revoluce zaměňována se slabostí, která dá zapomenout na všechno, co se s touto zemí za čtyřicet let stalo. V takovém případě by autostereotyp přímo demobilizoval. Konstatujeme-li s ulehčením, že humanita nevyhledává pomstu, tím více by neměla ztratit smysl pro zodpovědnost. Nelze se prostě spolehnout na to, že humanita je nám dána shůry, ale uvědomit si, že je před nás postavena jako každodenní výzva.